

לעיתים השטן מנצח

כיצד נתן אֱלֹהִים לעמים לנצח את ישראל, ומה מעיד הדבר על בחירת ישראל? בעקבות דיונים תיאולוגיים של חז"ל שלאחר החורבן

תקנתא דתקין משה? אמר רבי אלעזר: מתוך שידועין בקדוש ברוך הוא שאמיתי הוא, לפיכך לא יזכו בו. חממינו הציגו את האמת אפילו אם היא קשה.

דתות מנוטרלות

ועתה, אנא נדלג כאלף שנה לימי הביניים. נעזוב את אייבנו עובדי האלילים, ונעבור ליחסים עם "קרובינו המונותאיסטים". לא לחינם הוסיף רבי יהודה הלוי כותרת משנה לספר הכוזרי שלו: "ספר ההוכחה והראיה להגנת הדת הבויה". הנצרות והאסלאם גם יחד קיבלו את העיקרון שאמיתותה של דת מוכחת על ידי הצלחתה ההיסטורית. האל עומד מאחורי הניצחון בשדה הקרב. הנצרות הרבתה לפתח זאת בטענה שהגלות והסבל מהווים הוכחה תיאולוגית מרחיקת לכת. היהודים שהפנו עורף למשיח, ויתרה מכך, שגרמו למותו, עתידים לסבול לנצח על עוונותיהם. הפרק המיתולוגי הזה עבר למוסלמים, אם כי בשינויים מסוימים. ואגב, אני מתאר לי שהחכם היהודי שהתנווכה עם אלכסנדר מוקדון היה עונה גם כאן – "שטנא נצח". ואני חושב שתשובתו הייתה נכונה בדרכה הודמגוגית בגלות הארוכה. אך כיצד ענה ריה"ל לטענות אלו? האם הניצחון וההצלחה אינם מוכיחים שהאל מצוי לצד המנצחים?

לכך התייחס רבי יהודה הלוי בכוזרי (ר, כאכב), הספר המהווה כאמור הגנה ל"דת המושפלת" – הסינדרלה של העמים הדרתות. את תגובתו של ריה"ל בצדק דווקא בפיו של המלך: אמר הכוזרי: אני אני מבאי ראיה מה (מהצלחות המלחמה) כי רואה אני את שתי הדתות [הנצרות והאסלאם] חולקות זו על זו, ושתיהן מצליחות: והרי לא ייתכן כי תימצא האמת בשני הקצוות או שהיא באחד מהם או שאינה אף באחד מהם.

בצורה פרדוקסלית, שתי הדתות, מעין "דתות־בת שקמו כנגד האם היהודית, מנטרלות זו את זו. ובימינו, תקומת ישראל מהווה מכח קשה לתיאולוגיה הנצרותית. ברבי הכוזרי מוסיפים פרספקטיבה חשובה התורמת להבנתה של התיאולוגיה הפוליטית של ישמעאל. דתו מתבססת על הסיף וניצחונותיו. ומבחינתם, הם אינם יכולים להוכיח את אמיתות דתם אלא כאשר כל העולם ייכבש על ידם. אֱיִהִיכוֹלָת לַעֲשׂוֹת זאת היא בעיה קשה עבורם המסבירה הרבה מהתנגדותו של ישמעאל כנגד הדתות האחרות בעצם היום הזה, דבר שכנראה רבים מבני אירם, דתהבת הנשנייה של היהדות, טרם השכילו להבין.

אנא, תנו לי להדגיש את התופעה. העובדה שישמעאל וארם, האסלאם והנצרות, שתי הדתות הגדולות, חולקות ביניהן את העולם במעין תיקו היסטורי, היא הוכחה ניצחת שאף אחת מהן אינה הדת שבידה חסד הגאולה. אכן, הבין יפה האסלאם שהעובדה שחלק מהעולם נשאר מחוץ ל"דאר אל־אסלאם" (בית האסלאם) מהווה בעצם פגיעה בריבונותו של שליט העולם לפי אמונתם. אולם מן השמים לא הסיכמו והטילו וטו על ההצלחה ההיסטורית שעליה מושתתת לכאורה הוכחת האמת הדתית – לא כך נקבע בפסק הדין של השמים. ●

שורות אלו נכתבות בתשעת הימים שבין ראש חודש מנחם אב לבין הצום. מבקש אני להביא לפניכם כמה קטעים מחז"ל שבהם נידרונות שאלות קיומיות ותיאולוגיות של עם ישראל אחרי החורבן. הבאתי כאן שלושה טקסטים מתקופות שונות. אפתח את הדין בקטע מופלא ממסכת תמיד (לב ע"א) ובו דרשיה בין חכמי ישראל לבין המלך אלכסנדר מוקדון. המקור כתוב בארמית, אשתלש שבועות רש"י הדברים יהיו מובנים.

נצח ולא ניצחון

אחרי סיבוב שאלות ותשובות ראשון בין המתדיינים שבו באה לידי ביטוי חריפותם של החכמים, מנצל המלך את סמכותו ומנסה להוכיח את אֱיִהִדְאִמְת שבאמונת היהודים. המלך משווה את היחסים בין האמונות למלחמות בין העמים, ושואל באירוניה: "מה הם התריסים [=המגינים] שבהם אתם יוצאים נגדנו, ואינכם מחזיקים ב'ראתנו' [ואלילנו]? הלא יודעים אתם כי אנחנו הרבים ואתם תחתינו?". עני להם חכמי ישראל: "שטנא נצח" – ופירש רש"י: "זו אינה ראיה שהרי אתם רואים בכל יום שהשטן הוא 'נצח' [מנצח] ומטעה בני האדם, אף אתם אל תתמחו על שאנו תחתים".

"שטנא נצח": נראה לי שכאן ניתן פסק דין על העולם הזה. השטן מטעה את בני האדם, ואלו שהשטן הצליח להטעותם לא יזכו לעולם הבא. אלא שבטקסט יש תוספת. המלך מגיב [בפירוש של רש"י]: "אמר להם המלך – שוטים אתם, שאתם מחזיקים ב'ראתכם' [אמונתכם], שאם ארצה אדריג אתכם בגזרת מלכים, שאני מלך, ואבקש לשאר מלכים שאוהבים אותי, שיתנו לי רשות להרוג אתכם". אמרו לו: "השלטון ביד מלכות, אך לא נאה למלך הכוב". רש"י ממשך ומוסיף: "כוב – כלומר בידך הממשלה לעשות כרצונך, אבל הבטחתנו שלא תעשה עמנו רעה ואין נאה למלך לרבר שקר". ומה נאמר אנו שבימינו היינו עדים כיצד השקר שירת בנאמנות את המרצחים.

חז"ל לימדו אותנו שההיסטוריה היא עדה לנס גדול המתקיים בעולם היהודי, השגת הנצח במקום הניצחון. זאת אמרת שיותר מניצחונות או הצלחות אחרות, קיים הפלא של קיומו והישרדותו של העם היהודי, על אף הסערות ההיסטוריות שגורו עליו לכאורה כיליון. על הפלא הזה עמדו רבים. כאן מבקש אני להיעזר בדבריו של רבי יהושע בן לוי (יומא סז, ט) על הברכה הראשונה שבתפילת העמידה:

למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה, שהחזירו עטרה ליושנה. אתא [בא] משה אמר "האל הגדול הגבור והנורא", אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו? לא אתא "נורא". אתא דניאל, אמר: נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אתא "גבור". אתא אינהו [באו הם, אנשי כנסת הגדולה] ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת גבורתו שכונש את יצרו, שנותן ארך אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא, היאך אומה אחת [ישראל] יכולה להתקיים בין האומות ורבנן היכי עבדי הכי? [אותם אלו שעקרו מילים מהברכה] ועקרי

זוהי אנה הרוסייה, המוכרת כחנות. אישה צעירה ונעימה בעלת חיוך עצוב, שיש לה בת בשם טניה וגם תתול, או ליתר דיוק: תתולה. לא חולף זמן רב, וקורה מה שצפוי לקרות. אבל מאחר שבספר הזה שום דבר אינו מובטח ותמיד צצים דברים בלתי צפויים, הרי גם מה שהיה צריך וצפוי לקרות אינו מתממש בסופו של דבר.

באותו זמן מופיעה בחייו של אלי דמות ירושלמית נוספת, טיפוסית ואופיינית לעיר, לפחות בימים שבהם מתרחש הסיפור. בזמן שהוא קונה אוכל לתתול הבל בחנות המכולת, אלי מתוודע אל אשת החתולים. אישה ערירית, בת־כ־יגיל, שמתגוררת במה שהוא ספק דירה מבולגנת ספק חורבה, בין חתולים ללא ספור, "אלטע זאכן" שנאספו מהרחוב, סמרטוטים, צננה ולכלוך. אלי, שמאז שאימך את הבל נהיה פתוח יותר לבריות ונדיב במיוחד לחובבי חתולים, תורם מדי פעם לאשת החתולים כמה קופסאות מזון עבור החתולים שלה. אבל בשטף החתולים שמציף את העיר ותובע מקום ומזון – שום דבר אינו מספיק. וכך מותקפת אשת החתולים ונוקטת לאשפו בבית החולים "אוגוסטה ויקטוריה" שעל הר הצופים – מוסד רפואי מיוחד במינו ותואם את העיר הזאת, ששלוש דתות ראות בה את ביתן. גם במקרה הזה, השתלשלות העניינים היא בעת ובעונה אחת דמיונית וגם ירושלמית שורשית וייחודית.

שליטה הדוקה באירועים

בהדרגה מתברר גם טיבן של השליחויות האחרות שממלא רוכב הקטנוע, שבמהלכן הוא מוסר ומקבל תבילות סודיות מרמויות לוטות בחשכה, ושבגללן הוא מוצא את עצמו לפתע מסובך בפרשה מסתורית בעלת היבטים פילייים, ביטחוניים ולאומניים. גם החתול הבל מסבך את בעליו בצרות צרורות – ורק בזכות היכרותו עם גרעון, אותו "קובר גגרי חתולים" מטעם השירות הווטרנרי, מצליח אלי להיחלץ ממצב ביש שגם הוא היה עלול להסתיים בכי רע.

מובן שבספר הגדוש בכל האירועים הללו, ובאירועים אחרים שלא הזכירו, לא יכול להיות סוף טוב בגלי וסנטימנטלי שבו הכול "חיים בעושר ובאשר". ועם זאת, בספר כזה שרווי בהומור ושעשוע, גם הטרגדיות אינן טרגיות באמת והסוף אינו יכול להיות גרוע או עצוב באמת. כשם שסגל יצר כאן גיבור שהוא "תחמו" כשצריך ורגיש או רגשן כשצריך, שנחלץ מכל האסונות בעור שיניו וברוח טובה, אבל תמיד בתוך גבולות מרורים ומעלי חיוך – כך יש לסגל חוש מידה מדויק, שליטה הדוקה באירועים שהוא מפגנט, ויכולת ללחוץ על הבלמים ברגע הנכון, לפני שהם חורגים מגדר החיוך והופכים לכבדים ומעיקים. וכך העלילה אינה גולשת למלודרמות או לרצינות יתרה גם כשהפוטנציאל לכך קיים בהחלט ומותירה חיוך על פניו של הקורא בימי הקיץ החמים. ●

מוזיקת חתולים

רון סגל
כנרת, זמורה־ביתן, 2018.
240 עמ'

